

hogy Jézus nem kikergette, hanem *kiutasította*, de nemcsak az eladókat, hanem a vásárlókat is (ld. 15. v.). Nevezetesen felszólította a templom udvarán árusító és vásárló embereket, hogy haladéktalanul hagyják abba ezt a tevékenységet – ugyanis nem „megtisztítani” akarta a templomot, hanem teljesen meg akarta szüntetni a kultikus áldozatokat, mert azok egyfajta cserekereskedelmet jelentenek az ember és Isten között (áldozatbemutatásért cserébe jó termés, jó egészség, jó házasság, anyagi gyarapodás, karrier stb.), „Isten országában”, azaz a szeretet rendjében pedig nincs helye ilyesminek (ld. 17. v. és Jn 2,16: „*Ne tegyétek Atyám házát vásárcsarnokká!*” – modernebb kifejezéssel: *üzletközponttá*), csak a kérésnek.

*

Az elmondottak alapján immár maga az olvasó döntheti el, valóban helytálló-e az, amit a bevezetőben Jézus dühösségéről mondtam. Ennél is izgalmasabb és fontosabb azonban föltenni azt a kérdést, hogy a fentiek tanulságát/tanulságait miképpen alkalmazzuk saját életgyakorlatunkra – például arra nézve, hogy dühünkben-indulatunkban-türelmetlenségünkben mit engedhetünk meg magunknak, és mit nem... Vagy elgondolkodni azon a kérdésen: Hogyan hasznosította Jézust azt az energiát, amely „idegességében”, dühében, indulataiban rejtett? (Hosszasan írtam erről – persze kicsit más megközelítésben – Hogyan szerette Jézus az ellenségeit? c. tanulmányomban.)

VII. PÁL PÁPA

KEDVES PEPPINO!

Látod, öreg barátodból pápa lett. Melyikünk gondolta volna ezt, amikor a hatvanas években együtt tanultunk Rómában. Biztosan megrémültél, amikor hallottad a hírt. Én is megijedtem. De most már nem lehet rajt változtatni...

Megírom Neked a gondolataimat, mert azt várom, hogy majd kritikus megjegyzéseket fűz hozzájuk. Peppino, könyörgök, tartozz mindig azok közé, akik félreérthetetlenül, sőt gorombán áttörnek a dicshimnuszoknak azt a nimbuszát, amellyel az emberek, fel egészen a bíborosokig, jámborul és ostobán körülveszik a pápát. Lehet, hogy savanyúan reagálok majd a kritikádra, hiszen én is csak normális ember vagyok, aki azt szereti, ha dicsérik, ennek ellenére kötelességed megmondani, hiszen a barátom vagy és pap vagy.

Először is: olyan pápa leszek, amilyen nagyon sok volt. De remélhetőleg nem leszek a legrosszabb (pedig talán nem is lenne ez olyan nehéz).

Egyszerűsíteni lehetne a bürokratikus apparátust.

Például még messze nem vagyok meggyőzve arról, hogy az a szörnyű bürokratikus apparátus, amely az utolsó két évszázadban itt Rómában kifejlődött, kényszer-

rító erővel volna levezethető a pápa egyetemes primátusából. Megfontolandónak tartom, hogy csak olyan papokat kellene alkalmazni a római hivatalokban, akik 15 éves sikeres működést tudnak maguk mögött a rendes lelkipásztori munkában. Akkor biztosan kisebb lenne az a sokszor fölpanaszolt arrogancia és magabiztosság, amit a római „vezérkariak” (értsd: kúriai hivatalnokok) a „frontszolgálatos tisztekkel” (értsd: püspökökkel) szemben mutatnak. A kúria bürokratikus apparátusa nyilván nagyon egyszerűsíthető már csak azért is, mert az egyház már nem csupán Európa egyháza, amelynek van néhány külső kerülete is, hanem világegyház, ezért nem is „kormányozható” központilag úgy, mint eddig. Én azok közé tartozom, akik szívesen átengedik a felelősséget és a hatalmat másoknak, akik nem akarnak mindenhez érteni és mindent maguk csinálni. Hogy ez pontosan mit jelent, az még ezután fog kiderülni. Úgy gondolom, hogy a pápának is joga van ahhoz, hogy egyszerű szegény ember legyen, akinek a hite kísértéseknek van kitéve, hogy egy legyen a sok közül, s hogy ezt teljes egyszerűséggel — ha úgy tetszik alázattal — ki is mutassa...

Az egyház- és világtörténelem nagyjainak korábban nyilván az volt a bizonyos szempontból reális elképzelésük, hogy az a tekintély, amit joggal követeltek maguknak, kárt szenved akkor, ha az „alattvalók” észreveszik, hogy ők is csak emberek, és hibákat követnek el. A történetírók csak a pápa halála után találhattak benne hibát, melléfogást, elmaradottságot. Ha azonban én meg vagyok győződve arról, hogy, mint pápa is ember maradok és hibákat követhetek el — esetleg nagyon is súlyos hibákat — és fogok is elkövetni, miért ne vallhatnám be ezt már életemben. Azoknak az embereknek a mentalitása, akik valóban számítanak, ma nem olyan, hogy a tekintélyen csorba esnék, sőt ellenkezőleg, nyer a tekintély azzal, ha hordozója kézzelfoghatóan és egyértelműen számol egy szegény, bűnös és elkerülhetetlenül korlátokkal rendelkező ember lehetőségeivel, s ezt ki is mutatja. Legálábbis egyelőre kész vagyok arra, hogy közvetlen közlemben is megengedjek hangos vitákat s ezekre oda is figyeljek: hogy bizonyos körülmények között megengedjem, hogy kioktassanak, s azt el is fogadjam. Pápaként is szeretnék még tanulni, s hadd lássák az emberek, hogy a pápa tévedhet, hibát követhet el, egyoldalúan tájékozott, nem megfelelő munkatársakat választ. Mindez magától értetődik, s én nem hiszem, hogy az újabb kor egyetlen pápája is komolyan kételkedett volna benne. De miért maradjanak az ilyen magától értetődő dolgok rejtve és leplezve?

Peppino, még valami mást is el kell mondanom. Nem leszek nagy pápa. Ehhez sok minden hiányzik belőlem. Ezt Te is tudod. Régebben nem alakoskodtunk egymás előtt, s ez nem árt semmit. S attól sem kapok majd kisebbrendűségi érzést, ha a 20. század nagy pápai mellett egészen szerény képet mutatok. Gondviselészerűnek érzem ezt. Úgy látom, hogy ezeknek a pápáknak a maguk nagysága következtében olyan hatásuk is volt az egyházban, ami valószínűleg nem is volt szándékukban: azonban

ennek vannak nagyon kétséges oldalai is, s ezeket fogom én ellensúlyozni a magam kevésbé jelentős pápaságával. Nem így van? Nem ébresztettek ezek a pápák az egyházban akaratlanul is egy olyan mentalitást, amely túlértékeli a pápa szerepét, ami akár a dogma oldaláról, akár a pápák történetének oldaláról megilleti? Nem olyan ez a mentalitás, hogy a pápának minden vonatkozásban a legnagyobbaknak kell lennie az egyházban? Hogy a pápa egy olyan „fórum”, ahonnan ki kell indulni az egyházban minden impulzusnak: olyan tanító, aki mellett az összes gondolkodó és teológus csak kis culáger; szent és próféta; olyan ember, aki lebilincselő emberségével mindenkit varázsa alá kényszerít; nagy vezér, aki rányomja a bélyegét a századra, s aki mellett eltölpül minden államférfi és másféle világi nagyság; főpap, akihez olyan tisztelettel közelednek a püspökök, mint a kis hivatalnokok a királyukhoz, hogy engedelmesen fogadják szavát és utasítását? Peppino, én nem leszek ilyen pápa, de nem is kell ilyennek lennem. A pápának megvan a maga pontosan körülhatárolható feladata az egyházban, s ennek a pápa egyetemes jurisdikciója és az első Vatikáni zsinat óta meglévő tanítói teljhatalma ellenére is vannak határai. Fogok élni ezzel a teljhatalommal, de csak bizonyos határok között, s ezek adottak lényem korlátaival. Ennyit és semmivel sem többet. Nem én leszek az egyházban a legszentebb. Isten előtt kisebb vagyok, mint a szentek, akik ma is ott vannak az egyházban, a csendes imádkozók, a misztikus elragadtatásban élők, azok, akik hívő szívvel pusztulnak el Krisztus és az egyház ellenségeinek a börtönében, akik önzetlenül szeretnek, amilyen valamikor a kalkuttai Teréz anya is volt, a köznapok, a kötelesség és a lemondás ismeretlen és kitüntetés nélküli hősei. Senki sem tagadhatja, hogy egy III. Ince eltölpül Assisi Szent Ferenc mellett. Egy kis pápa is lehet gondviselészerű.

Bevallom Neked, hogy mégis felelősséget érzek az ökumené kérdésében való tényleges előrejutásért, és félek Isten ítélőszékétől, ha ebben a dologban nem megyek el a számomra egyáltalán lehetséges végső határig. A mögöttünk levő század folyamán minden oldalról azt bizonygatták, hogy az egyházak az ökumenikus feladatokban nem csinálhatják tovább azt, ami Kelet és Nyugat elszakadása és a reformáció óta történt. Elmondhatjuk, hogy az utolsó fél évszázadban, és különösen is a II. Vatikáni zsinat óta rettenetesen sok minden történt az ökumené kérdésében, és igazán nem szeretném elvitatni senkinek az érdemeit. Azonban azt is elmondhatjuk: valójában nem jutottunk előbbre.

Nem lehetne a reformáció egyházait kifejezetten és ünnepélyesen biztosítani arról, hogy ezek az egyházak történelmükből kifolyólag legalább annyi önállóságot és sajátos profilt tarthatnak majd meg az egyházban, mint amennyit Róma a keleti részegyházaknak ad? Előbbre kell jutnunk az ökumenikus kérdésekben. Ha elismerem minden ember jóakarátát, tisztességes szándékát, s hogy nyitott a Szentlélek előtt, akkor egyszerűen nem lehet az a véleményem, hogy „egyelőre” „sajnos” nem lehet tenni semmit.

Intelligens szakemberek az ünnepélyes méltóságok helyett.

Azonban abban a korban, amelybe mind egyértelműbben kerülünk, az egyházi futurologia és az egyház jövőjének a programozása terén is sokkal többet lehet és kell tenni annál, mint ami eddig volt szokásban. Nem fogok összehívni ökumenikus zsinatot, s még az is nyitott kérdés előttem, hogy a római püspöki szinódusok a megfelelő „platform”-e ahhoz, ami előttem lebeg. Inkább összehívnék egy intelligens teológusokból, szociológusokból, futurologusokból és történészekből álló grémiumot: nekik kellene bátran és egy kis alkotó fantáziával megpróbálni megfogalmazni, hogy hogyan menjenek tovább a dolgok az egyházban, már amennyire az ilyesmit egyáltalán meg lehet tervezni. Ki kellene dolgozni a világegyház számára valami lelkipásztori stratégiai tervfelét, mert a világegyháznak nincs ilyen átgondoltan megfogalmazott, globális stratégiája.

A liturgiának sem kell az egész világon örök időkre csupán Róma anyanyelvre átültetett liturgiájának lennie. Az egyház változatlan hierarchikus struktúrája megbékélt-e már fenntartás nélkül a ma létező társadalmi struktúrákkal? Vagy legalább törekszik erre a megbékélésre? Mert mindez teljes joggal jelen lesz a jövő egyházában. A keresztény tanítás nyilván ugyanaz a régi marad: Isten, mint ilyen odaadja magát kegyelemben és örök életben; ez és semmi más a célja minden evolúciónak, s ezt végérvényesen és visszafordíthatatlanul elnyertük ígéretként a fölfeszített és föltámadt Jézusban. Azonban éppen ezt a tanítást annyira másként is el lehet mondani, egészen más szempontokból és új összefüggésekben is lehet látni, mint ahogy mi tanultuk évtizedekkel ezelőtt a Gregoriánán. De ez a régi növekedni is képes a maga valóságában, és nem csupán a modus dicendi-ben. Egyébként mit jelentene az, hogy a Lélek fokozatosan elvezet bennünket minden igazságra? Ezt a „haladást” nem képes a pápa kigondolni; a Hittani Kongregáció sem fogja tudni elérni. De innét Rómából lehet bátorítást adni, meg lehet engedni, hogy bátor kísérletek kapjanak lehetőséget, még olyankor is, ha azok nem is jelentik mindig a bölcsesség meg az ortodoxia csúcsát. Ma is világosan lehet látni (a mai teológia minden pluralizmusa ellenére, amit ma már lehetetlen megszüntetni), hogy hol okoz kárt a kereszténység igazi lényegének egy ostoba vagy hangoskodó teológus, s akkor egyértelműen és bátran „megálljt” kell neki parancsolni. Mert a teológusok sem jelentik az egyház legfelső fórumát.

Három tény ne tévesszünk szem elől.

Jó és hűséges Peppino, mondok Neked valamit. Remélem, hogy pápaságom alatt (természetesen sok más mellett) hármat nem felejték el.

Először, hogy az embereknek kétféle millió évig kellett keresniük az örök Istent, s képesek voltak megtalálni őt. Ez magától értetődik, hiszen a pápaság csak a Jézus Krisztus utáni, a „végső időkben” képzelhető el. Azonban ezt az annyira magától értetődő dolgot nagyon meg kell

fontolnia a pápának. Mert Isten megtalálásának a régi lehetőségeit — pontosan véve — nem szüntette meg a pápaság, hanem magasra emelte és radikalizálta. A teológusoknak mélyebben el kellene gondolkozniuk azon, hogy a kőkorszak fejedelmé, aki megfúrta megölt ellenfelének a fejét, hogyan kerülhetett kapcsolatba Istennel, az örök élettel, s mindezt Jézus Krisztusban, és nem nélküle. Ne könnyítsék meg a dolgukat a teológusok azzal, hogy rámutatnak a II. Vatikáni zsinatra, amely ebben a kérdésben „egyedül Isten előtt ismert utakról” beszél. Végül is én magam is csak ezeken az egyedül Isten előtt ismert utakon üdvözülök, s mégis elgondolkozhatom rajtuk, sőt el is kell gondolkoznom. A mai embert csak akkor lehet meggyőzni arról, hogy az üdvösség egyetlen lehetősége Jézus Krisztusban adatott meg, ha valamiképpen megértik azt is, hogy hogyan lehetett adva ez a lehetőség a Krisztus előtt élő emberek számára.

Másodszor, soha nem szeretném elfeledni, hogy ma is számtalan olyan ember van, akinek a számára — mégpedig sokszor lelkiismeretben életre-halálra kötelező módon — ez a pápaság nem létezik: ott van a milliárd kínai, az olyan társadalmakban élő emberek, amelyekben az ateizmus államvallás, a muszlimok néhány száz milliója, azoknak a keresztényeknek a milliói, akik meg vannak keresztelve, Uruknek és Üdvözítőjüknek vallják Jézus Krisztust, azonban nem akarnak tudni a pápáról; azok az emberek, akiket „pogányoknak” szoktunk nevezni, az a sok katolikus, akinek, ha nem is kifejezetten, de gyakorlatilag semmilyen pozitív kapcsolata sincs a pápasággal. Azonban ebben az üdvtörténeti végső időben, amelyben van pápaság, jogom és kötelességem remélni, sőt magatartásommal elővételezni, hogy ezek az emberek ennek ellenére megtalálják Jézus Krisztus Istent, akiben minden él és mozog, s eléri őt, mint örök céljukat. Ha ez így van, akkor a pápaság minden objektív adott kötelező volta mellett is, az igazságok hierarchiájában mégsem a legmagasabb és a legalapvetőbb.

Ez olyan valóságot és igazságot jelent, amit levezetés útján csak az képes elérni, aki már megtalálta Istent és Jézus Krisztust. S így az is lehetséges, hogy nagyon sok ember, aki megtalálja Istent, és ezen túlmenően Jézus Krisztust is, saját hibáján kívül nem képes ezt a levezetést elvégezni, sőt esetleg meggyőződéssel vallja, hogy a pápaság egyáltalán nem vezethető le egy általa, a hit útján elért igazságból. Milyen szerényen, milyen óvatosan és szelíden kell tehát a pápának ez elé a világ elé kiállnia, amely világ vagy nem ismeri a pápaságot, vagy legfőljebb történelmi véletlent jelent számára.

Egy *harmadik* dolognak is meghatározónak kell lennie, amikor pápaként lépek a világ elé. A pápának tanúságot kell tennie az üdvösség minden emberre vonatkozó végső igazságáról. Miközben azonban ily módon hirdeti az Evangéliumot, nem keltheti azt a benyomást, mintha azt gondolná, hogy tanítása által megoldódik vagy megoldhatóvá válik minden probléma, ami az embereket a magán- és a közéletben foglalkoztatja. Egyetlen férfinak sem mondhatom meg, hogy melyik konkrét nőt vegye

feleségül, bár ez a férfi számára mind ezen a világon, mind pedig az örökkévalóság szempontjából jelentős kérdés. Mind a ketten láttuk tanulmányaink folyamán a hatvanas években, hogy az egyház szociális tanítása nagyon is reális és főbenjáró kérdésre egyáltalán nem képes egyértelműen felelni, s át kell engednie ezeket a profán értelemnek és a történelem próbájának. A szellemtudományokban, a természettudományokban, a társadalomtudományokban ezer és ezer olyan kérdés van, amelyre az egyház nem tud feleletet adni. Semmiképpen sem kétkedem abban, hogy az Istenről és a Jézus Krisztusban való örök életről szóló keresztény tanítás, ha valóban komolyan hirdetik és eleven hittel fogadják, nagy, kreatív jelentőséggel bír a földi életre nézve is mind az egyes ember, mind pedig a társadalom számára mindazon feladatban, amit végső soron nekik maguknak kell megoldaniuk. De ez mit sem változtat azon, hogy a pápának is az örökkévalóságról szóló tanításával, amikor radikálisan konkrét dologról van szó, rá kell bízni a világot Istenre, az ő kikutathatatlan kegyelmére és az ember történelmi szabadságára: hogy a pápának nincsenek receptjei, amelyeket a lehető legpontosabban meg kellene valósítani, hogy béke és boldogság uralkodjon a földön ...

Amikor fölkinálok az embereknek az Evangéliumnak a konkrét élet számára is alapvető jelentőségű igazságát, ugyanakkor valódi dialógusban tőlük fogom megkérdezni mindig, hogy ez az igazság konkrétan hogyan ültethető át életük valóságába, amit én nem láthatok előre és világosan.

A keresztény tanítás és a profán tudás kiegészítik egymást.

Amennyire nincs alávetve a kereszténység igazsága az ember és a tudománya profán bírói ítéletének, olyan mértékben szükséges — hogy ezt a keresztény igazságot valóban a magáévá tehesse — az állandó, soha le nem zárható dialógus a keresztény tanítás hordozói és az ember profán önértelmezésének a képviselői között. Isten nem akarta azt, hogy ez a kétféle tudás adekvát módon, perszonalunióban létezzen egyetlen egy emberben, még a pápában sem. Ezért mégha magától értetődően igénybe veszi az egyháztól és Krisztustól kapott tanítói tekintélyét, s úgy kell beszélnie, mint akinek hatalma van, s nem úgy, mint az írástudók, a pápának mégis mindig nyílt dialógusban is kell végeznie ezt a tanítást. Én mindenesetre megpróbálok úgy beszélni (és hallgatni), hogy beszédem és hallgatásom szerényen mindig azok megszámlálhatatlan tömegére is irányuljon, akik a pápaságot még nem tudják hitük valóságának elfogadni, s hogy azzal a tudattal beszéljek és hallgassak, hogy az igazi tanítás csak a dialógusokban éri el teljességét. Amire most megpróbáltam rámutatni, véleményem szerint abban található az igazi oka annak is, hogy miért kell a pápai tanítói teljhatalomnak lemondania minden triumfalizmusról. Peppino, ezekkel a fenntartásokkal — amelyek azonban a pápaság tulajdonképpeni lényegéhez tartoznak — hiszem és fogadom el a pápaságot feladatommak, ahogy azt szent katolikus hitünk tanítja.

Mi tehát az igazi lényege tulajdonképpen a pápaságnak, hogyan valósul meg az ígében és a szentségben az egész egyház számára? A végső időkben élünk, mégha ez az idő beláthatatlanul hosszú ideig tarthat is. (Ki tudja, tényleg sokáig tart-e még, hiszen az ember már megkaparintotta magának a kollektív öngyilkosság lehetőségét.) Mindenesetre a „végső idők már itt vannak, s a világ megújulásának az alapja visszavonhatatlanul meg van vetve” (a II. Vatikáni zsinat szava ez, amelyről azonban túlságosan is keveset töprengtek a teológusok). A világtörténelem igazi és boldog kimenetele, amely az abszolút Istennek a teremtménnyel való közlésében áll, visszavonhatatlan: visszavonhatatlanul leszögezte ezt a megfeszített és föltámadott Jézus: ezért van a pápaság, erről kell végső soron és végérvényesen tanúskodnia, ebből vezeti le teljhatalmát és feladatát. És mert ez a tanítás többé nem nemulhat el a világban, és mert felülmúlhatatlan tanítás, ez a „végső időkben” hangzó tanítás egyben az az ígélet is, hogy ezen végső időkben a pokol kapui nem vesznek erőt a pápaságon, amíg az Úr el nem jön, aki a pápaságnak is véget fog vetni. A tanítás és a tanító megmarad.

Nos, Peppino, most hirtelen fölteszem magamnak a kérdést — sokkal intenzívebben, mint eddig —, hogy ezeknek az éppen csak érintett magától értetődő dolgoknak milyen következményei vannak, ha kifejezetten a pápaságról és a pápa egyetemes jurisdikciós primátusáról szóló tanra alkalmazzuk őket. Ez a jurisdikciós primátus létezik, erről meg vagyok győződve. De mit jelent egész pontosan? Az egyházi tan PLENA POTESTAS-ról beszél. De mit jelent ez és mit nem jelent? Azt hiszem, hogy nem volt olyan pápa, aki ne tudta volna a gyakorlatban is, hogy hatalmának határai vannak. De hiszen ez magától értetődik. A pápa nem kreálhat egy nyolcadik szentséget, nem veheti be az Ignatius-leveleket a kánonba, s nem dobhat ki egy levelet a kánonból, mert az valakinek gyanúsnak látszik. Nem parancsolhatom meg Neked, Peppino, hogy menj el karthauzinak, nem írhatom elő a rendnek, hogy vegyen föl egy olyan öregfiút, mint amilyen Te vagy. A pápa teljhatalma kétségtelenül korlátozott. Ezek természetesen olyan magától értetődő dolgok, amiket márcsak azért is respektáltak – úgy nagyjából – az egyház története folyamán, mert az ellenkezője egyszerűen kivihetetlen volt. Azonban ez nem zárja ki azt, hogy konkrét esetekben egy pápa, ha jóhiszeműen is, de átlépi teljhatalma határait...

Én nem akarok ilyen határsértést elkövetni. Amennyire lehetséges, világosan akarom látni, hogy hol vannak azok a határok, amelyeket nem szabad átlépni. S ezért szeretném, ha a dogmatikusok és az egyházjogászok az eddiginél mélyebben elgondolkodnának ezen. Nem csapok rögtön a szájukra, ha hangosan gondolkodnak, s esetleg határsértést követnek el a maguk részéről.

Ebben a kérdésben más gondom is van, ha el is mondhatom (hála Istennek), hogy pápaságom alatt, amely nagyon rövid lesz, nem lesz sokkal aktuálisabb, mint most. Azok a fogalmak, amelyekkel leírják a pápa felada-

tát az egyház kormányzásában, a mi kultúránk és történelmünk területéről valók. Éppen ezért gyanús, hogy ezek a fogalmak észrevehetően össze vannak kötve bizonyos amalgámokkal, amelyek egyáltalán nem tartoznak hozzá magához a kinyilatkoztatáshoz, azonban nem tudjuk reflexíve kiválasztani őket. Hogy az ilyesminek aztán gyakorlati következményei is vannak, az természetes. Mi történik azonban akkor, ha ezt a tant (az általa törvényesített gyakorlattal együtt) más kultúrkörökbe kell átvinni, „inkulturálni”? Olyanokba, amelyek egyrészt magától értetődően és ugyanazon jogon vannak jelen a világegyházban, másrészt azonban egészen másképp gondolkoznak, éreznek és élnek, mint mi itt, a mi Nyugatunkon, amely már rég megszűnt a világon uralkodni, bár az egyház nem szívesen és egykönnyen adja fel ezt az uralmat, amellyel a XIX. és XX. században még rendelkezett? Néha foglalkoztat ez a kérdés, bár pápaságom alatt nem fog megoldódni.

De kínoznak még más kérdések is, amelyek elől nem térhetek ki pápaságom idején. Amit épp az előbb írtam le, nyilván a legmagasabb fokú óvatosságra és diszkrecióra kötelez, ha élni akarok a tekintélyemmel a tanításban és a kormányzásban. Kell, hogy legyen bennem bátorság a cselekedésre, mégha ez azzal a kockázattal jár is, hogy elindítok egy olyan fejlődést, amelynek a végső eredményét még egyáltalán nem látni, — vagy bizonyos körülmények között lefékezek egy olyan fejlődést, amely a jövőben mégis érvényre fog jutni. Ez a történelem terhéhez tartozik, amit egyetlen papa sem tud lerázni. Csofalkozol hát, ha azt mondom neked, hogy már most fölteszem magamnak a kérdést: a halálomig pápa maradjak-e, vagy sem? Leköszönhetek, ha ezt hasznosabbnak ítélem az egyház számára, s én ezt keresem. De nem történhetik meg az, hogy eljutok egy olyan életkorba, amelyikben már nem leszek képes egy ilyen tárgyilagosan józan felismerésre, s mégsem tehet le senki? Rettenetes gondolat! Vagy vigasztaló végső soron? Mert hiszen világosan megmutatja, hogy Isten kegyelmes gondviselése nem mindent egy bölcs és hatalmas pápa tettei által visz végbe az egyházban. Kivárom.

De most már be kell fejeznem. Elfogyott a papír meg az idő. Ugorj be egyszer, ha erre jársz... PATET PORTA ET COR MAGIS.

Ölel a te öreg Leód, akit most VII. Pálnak hívnak.

PS. Öreg barátnőnk, Rosa, az elmúlt napokban halt meg. Mind a ketten szegényebbek lettünk.

AXIÓMA

a szeretésen
kívül minden emberi:
tett: romépités

(Fodor Ákos)